

Fran Kurelac i Fluminensia

Stolac, Diana

Source / Izvornik: **FLUMINENSIA : časopis za filološka istraživanja, 2018, 30, 17 - 40**

Journal article, Published version

Rad u časopisu, Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)

<https://doi.org/10.31820/f.30.1.11>

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:492066>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-26**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.



Diana Stolac

FRAN KURELAC I FLUMINENSIA*

dr. sc. Diana Stolac, Filozofski fakultet, diana.stolac@ri.t-com.hr, Rijeka

izvorni znanstveni članak

UDK 811.163.42-05 Kurelac, F.

rukopis primljen: 1. travnja 2018.; prihvaćen za tisak: 20. travnja 2018.

Kurelac ter Kurelčovci nadjoše put!

(Lavoslav Vukelić)¹

U radu se podsjeća na Frana Kurelca (Bruvno, 1811. – Zagreb, 1874.), začetnika, voditelja i jedinoga dosljednog sljedbenika riječke filološke škole. Ta je škola bila jedno od značajnih mjesta promišljanja o standardizaciji hrvatskoga jezika u 19. stoljeću. Kurelac je svoje radove nastale u Rijeci prikupio i objavio u Zagrebu 1862. godine u knjizi Fluminensia ili koječega na Rēci Izgovorena, spēvana, prevedena i nasnovana. Korpus za istraživanje proširen je drugim Kurelčevim radovima da bi se vidjelo koliko je bio dosljedan u primjeni proklamiranih gramatičkih obilježja hrvatskoga jezika.

Ključne riječi: *Fran Kurelac; riječka filološka škola; 19. stoljeće; Fluminensia*

1. Uvod

Fran Kurelac rođen je u Bruvnu u gračackoj župi 14. siječnja 1811., kada je taj lički prostor bio pod francuskom upravom. Svoje porijeklo na naslovnica svojih knjiga označavao je šire: „starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna u Krbavi”. U hrvatskoj je povijesti ostao zabilježen kao „jeziko-

* Rad je rezultat istraživanja na znanstvenoj potpori Hrvatska pisana baština od 16. do 19. stoljeća (br. 13.04.1.2.03) Sveučilišta u Rijeci.

¹ Navod je iz pisma Bude Budisavljevića poslanoga Franu Kurelcu iz Beča 6. ožujka 1862.

slovac, predvodnik riječke filološke škole, skupljač narodnog blaga, prevodilac, putopisac, govornik i pjesnik, vrstan stilist te žestoki hrvatski i slavenski rodoljub“ (Pranjковиć 1999: 11), a ponio je i neke izvrsne metafore, kao što su „jezikoslovni bojovnik i *rabbi* riječke filološke škole”, kako ga naziva dobar poznavatelj Rijeke u 19. stoljeću Irvin Lukežić (Lukežić 1991: 70).

Životni ga je put vodio mnogim europskim prostorima, od nešto dalje Austrije (Graza i Beča), Češke (Krumlova i Praga) i Mađarske (Pešte, uz boravak među gradišćanskim Hrvatima) do hrvatskih prostora Rakovice, Oštarija, Rijeke, Severina, Đakova i Zagreba (Pranjковиć 1999: 18–19).

Redovno školovanje nije završio, ali se nedostatak sustavne naobrazbe nije mogao lako uočiti jer je bio načitan, širokih interesa, govorio je više jezika, a nekoliko ih je i poučavao. Dapače, dio njegovih radnih obveza vezan je uz nastavu.

Kurelca su njegova nacionalna gorljivost, britki jezik i silovitost temperamenta često stajali gubljenja posla, ali su mu u takvih trenucima pomogli dobročinitelji i prijatelji biskup Josip Juraj Strossmayer, Adolfo Veber Tkalčević i Franjo Rački.

U Rijeci je bio nastavnikom hrvatskoga jezika, odnosno *učiteljem narodnoga jezika*, kako se potpisivao u školskim dnevnicima te na radovima u školskim izdanjima. Premda je u Rijeci boravio kratko (1849. – 1860.), a u riječkoj gimnaziji predavao od 1849. do 1854. godine, toliko da je svojim nastavničkim radom obuhvatio tek nekoliko generacija učenika, ostavio je duboke tragove u njihovim životima i njihovom filološkom radu. Ostao je zapamćen kao riječki filolog te je u hrvatskoj jezikoslovnoj povijesti cjelokupnost Kurelčevih standardoloških misli i prijedloga obuhvaćena pod nazivom riječka filološka škola.²

Među njegovim su riječkim sljedbenicima bili učenici i nastavnici riječke gimnazije Buda Budisavljević, Ivan Dežman, Fran Pilepić, Ivan Fiamin, Ivan Črnčić i Vinko Pacel, kojima je usadio ljubav prema hrvatskome jeziku i širio jezične vidike. S nekima od njih bio je u dugogodišnjim dopisivanjima, o čemu svjedoče sačuvana pisma koja je razmjenjivao s Budom Budisavlje-

² U stručnoj se literaturi više od stoljeća piše o riječkoj filološkoj školi na dva pravopisna načina: *Riječka filološka škola* i *riječka filološka škola*. Kako se ne radi o formalnoj školi čiji bi se naziv pisao prema prvome modelu nego o književnojezičnoj koncepciji, opravdan je zapis *riječka filološka škola*, a to se odnosi i na druge ovaj suvremene filološke škole u 19. stoljeću (zagrebačku i zadarsku) (usp. Ham 2005: 71–72). U radu se primjenjuju, dakle, nazivi *riječka/zagrebačka/zadarska filološka škola*, s izuzetkom navoda iz literature, koji su u izvornu obliku.

vićem i Ivanom Dežmanom. Ta nam pisma pokazuju posebnu vezu učitelja i učenika, učiteljevo zadržavanje polaznih jezičnih zasada, uz očinsko razumijevanje učenikovih otklona u jezičnim stavovima.

Tijekom života bio je sudionikom brojnih filoloških rasprava, dapače, često ih je upravo on započinjao, ističući neki od uočenih problema. Dio je tih problema pripadao teoriji jezika, pa su se njihovim rješavanjem pospješili opći standardizacijski procesi. Drugi su pak pripadali jezičnoj praksi, pa su time odmah dani izravni odgovori na suvremene jezične dvojbe.

U zaključnome dijelu natuknice *Fran Kurelac u Hrvatskoj enciklopediji* dana je sažeta i zorna slika o njemu: „Po osebujnom jeziku, koji krasi veliko jezično čistunstvo /.../, vrstan stil i naglašena retorika, po polemičnom žaru, književnojezičnom modelu, predanosti svojim idejama Kurelac je bio jedinstvena osoba hrv. narodnoga preporoda” (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34709>).

Fran Kurelac umro je u Zagrebu 18. lipnja 1874. *Vienac* je objavio na prvoj stranici osmrtnicu u kojoj August Šenoa uz Kurelčevo ime kaže „poštenjak poznat svemu narodu” te dalje piše: „Bijaše bistra uma, dobre duše, žarkoga hrvatskoga srdca, čovjek iskren, negledjući pred nikim u zemlju, revan ko mrav. Proučiv mnogo knjiga, razvedrio mnogo srdaca i obašav veći dio našega naroda ukrasio našu knjigu mnogim biserom. Sinci hrvatski, budi vam njegovo poštenje uzorom!” (Šenoa 1874). Bio je ispraćen dugom povorkom na čijem su čelu bili ban Ivan Mažuranić i predsjednik Akademije Franjo Rački. Pokopan je, uz dirljive riječi Adolfa Vebera Tkalčevića, pored svojega omiljenoga prerano preminuloga učenika Ivana Dežmana na starome Jurjevskome groblju. O pedesetogodišnjici hrvatskoga narodnog preporoda, 1885. godine, preneseni su mu ostatci u počasnu ilirsku arkadu na Mirogoju, te danas počiva u društvu najvećih sinova hrvatskoga narodnoga preporoda. Krajem stoljeća potpuno ga je opravdano Milan Grlović uvrstio u *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*.

2. Književnojezične koncepcije u 19. stoljeću

Fran Kurelac samo je jedan, ali vrlo značajan aktivni sudionik u standardizacijskim procesima u 19. stoljeću.

Nužna je uporaba množinskoga lika – standardizacijski procesi – jer je 19. stoljeće najburnije razdoblje u razvoju hrvatskoga standardnog jezika. Započelo je s dva produktivna, oblikovana i živa te u gotovo svemu zadovoljavajuća književnojezična modela: štokavskom i kajkavskom, da bi hrvatski

narodni preporod izabrao štokavštinu, ostavljajući uređivanje realizacije jezika filološkim školama u sljedećim desetljećima, te da bi stoljeće završilo s novom generacijom jezikoslovaca i njihovim viđenjem standardizacije.

Stoga je logično da je 19. stoljeće iznjedrilo niz u mnogočemu različitih književnojezičnih koncepcija (usp. Vince 1978, Moguš 1993, Ham 1998; Stolac 2006, *Povijest hrvatskoga jezika* 2015).

Kajkavski hrvatski književni jezik doživio je dotad svoje vrhunce u svim vrstama tekstova, posebice propovijednoj prozi i komediografiji, ali je imao u svom korpusu i pravne te znanstvene i edukacijske tekstove (o matematici, ekonomiji, medicini i drugim područjima), svjedočeći mogućnosti pokrivanja različitih funkcionalnih stilova književnoga jezika. Bio je pisani jezik sjevernozapadnoga hrvatskog prostora, kompaktan i s uređenom osnovicom – urbanim zagrebačkim uzusom – te razvedenom književnojezičnom nadgradnjom. Imao je uređenu grafiju i normativne tekstove, rječnike od 17. stoljeća, a pravopise i gramatike od 18. stoljeća. Istina, ti su normativni priručnici imali deskriptivan, a ne preskriptivan karakter, ali do administrativne odluke o obvezantnosti uporabe određenoga književnoga jezika na cijelom nacionalnom teritoriju svi su normativni priručnici samo deskriptivni.

Tako uređen kajkavski hrvatski književni jezik ilirci napuštaju, te se produkcija na tom jeziku nakon višestoljetnoga uspješnog života gasi sredinom stoljeća, u djelima posljednjih autora Ivana Krizmanića i Ignaca Kristijanovića.

Ilirska je jezična koncepcija iznjedrila osnovu za formiranje standardnoga jezika određujući štokavsku osnovicu i slovopisnu reformu dijakritičkim znakovima. Već je u prvim godinama za praktičnu uporabu pripremljen Gajev slovopis te izabran način bilježenja refleksa jata (ě).

Ipak, ilirci su donijeli samo smjernice koje je bilo nužno razraditi, pa su tri filološke škole u sljedećim desetljećima razrađivale ilirske postavke na svim jezičnim razinama, a nešto više na morfološkoj i leksičkoj.

Zagrebačka je filološka škola nastavila na tragovima ilirske koncepcije. Kako je okupila vrsne intelektualce koji su se posvetili filološkome radu, imala jasno artikulirani program te djelovala u Zagrebu kao nacionalnom kulturnom središtu, iznjedrila je više značajnih normativnih djela: niz gramatika i rječnika te pravopis. Također je, potaknuta radovima iz drugih filoloških škola, sudjelovala u brojnim polemikama, a u tome je značajno mjesto imao Adolfo Veber Tkalčević.

Uspoređujući odnos triju filoloških škola prema osnovici hrvatskoga književnog jezika može se reći da zagrebačka filološka škola slijedi postavke Ljudevita Gaja i Antuna Mažuranića, dok su riječka i zadarska škola više okrenute tradiciji hrvatske pisane riječi.

Zadarska je filološka škola, naime, prihvaćala većinu ilirskih jezičnih postavki, ali nije bila voljna tako lako odustati od višestoljetne ikavske štokavske pisane tradicije, čija je kruna bila gramatika Šime Starčevića iz 1812. godine, te slovoписа, usustavljenoga upravo u Zadru na početku 19. stoljeća. Ipak, nakon rasprava i početnoga pružanja otpora predvodnik zadarske filološke škole Ante Kuzmanić polako odstupaja, a gramatičar Šime Starčević na kraju pristaje na tiskanje radova novim slovoписom, zadržavajući pravo bar na zapis vlastitoga imena bez dijakritičkih znakova.

U analizi Kurelčeva jezika u nastavku članka vidjet će se koncepcija riječke filološke škole, čiji je rad također obilježen sukobima sa zagrebačkim filozozima. Ali, sukobi *ad rem* (a ne *ad hominem*) imaju nekada i pozitivne ishode, a ovi su, polazeći od jezične koncepcije iliraca, ili suprotstavljajući joj se u cijelosti ili u pojedinostima, olakšavali definiranje hrvatskoga jezičnog standarda.

I premda sedamdesetih godina 19. stoljeća izgleda da će u raspravama, često nazivanim borbama, triju filoloških škola ona zagrebačka odnijeti pobjedu, ipak se već osjeća otklon mladih filologa, kao što je Vatroslav Jagić, od osnovnoga standardizacijskoga tijeka. Dolaskom Đure Daničića u Zagreb i njegovim preuzimanjem pripremanja velikoga hrvatskoga povijesnog rječnika stvaraju se uvjeti za nastupajuću generaciju hrvatskih vukovaca. Pred kraj stoljeća oni će preuzeti primat i utrti put standardnome jeziku kakvim će hrvatski jezik ići još duboko u 20. stoljeću.

3. Istraživanja književnojezične koncepcije Frana Kurelca

Izbor iz važnije literature o Franu Kurelcu objavljen je u *Jezikoslovnim raspravama i člancima* 1999. godine (Pranjković 1999: 20–23). Ovdje zastajemo na dvjema skupinama radova: ranijima o Kurelčevu životu i radu te kasnijima o njegovoj književnojezičnoj koncepciji.

Tako se u prvim desetljećima po Kurelčevoj smrti objavljuju radovi u kojima nalazimo brojne podatke o njegovu životu i radu (Veber 1874; Budisavljević 1904; Drechsler (Vodnik) 1915; Breyer 1939), a gdje su svoja mjesta našla i razmatranja njegovih neprihvaćenih jezičnih prijedloga, od gramatičkih do leksičkih.

Već je 1874. godine njegov najveći oponent Adolfo Veber Tkalčević napisao *Viekopis Franje Kurelca*, odajući poštovanje virtuozu riječi (Veber 1874).

U sjećanjima Kurelčeva učenika Bude Budisavljevića o tridesetogodišnjici učiteljeve smrti živo je sjećanje na duboku vezu koju su njih dvojica ostvarili, a koje je učitelj ostavio u učeniku, premda je Budisavljević u svojem literarnom radu kao prozni pisac zaokupljen ličkim temama odstupio od riječke književnojezične koncepcije (Budisavljević 1904).

Dok su oponenti za Kurelčeva života izdvajali nesuglasja s njim, u 20. je stoljeću uslijedilo nekoliko prikaza Kurelčeva djela iz kojih se iščitava nekritičnost prema starom filologu do razine panegiričnosti (Drechsler (Vodnik) 1915; Breyer 1939). Potonji autor osim predstavljanja Kurelčeva života i djela te bibliografije njegovih radova donosi i popis od pedesetak jedinica pod naslovom *Važnija životopisna građa – Štampom priopćena pisma F. Kurelca*, čime nas upućuje na brojnu primarnu i sekundarnu građu te na aktualni smještaj Kurelčeve korespondencije (Breyer 1939: 138–142).

Na čelu suvremenih istraživanja Kurelčeve književnojezične koncepcije stoji Zlatko Vince, koji je Kurelcu posvetio veliki dio svojega bogatoga znanstvenog opusa, poglavito doktorsku disertaciju *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca* (obranjenu 1958. godine, sa širim izvadcima u Vince 1968/69) te veliki dio kapitalne knjige *Putovima hrvatskoga književnog jezika* iz 1978. godine. Ta je knjiga za ukupnu povijest hrvatskoga jezika nezaobilazna, bogato je vrelo pouzdanih informacija, nastala je sustavnim dugogodišnjim prikupljanjem i interpretacijom dokumentarističke građe. U njoj je autor minuciozno analizirao djelatnosti svih triju filoloških koncepcija, stavove predvodnika i sljedbenika, snažne i utjecajne ali i naoko nebitne polemike te sociolingvističke utjecaje. Kao dobar poznavatelj Kurelčeva opusa posebno je detaljno obradio riječku filološku školu i njezinoga predvodnika. Premda je filološku misao Frana Kurelca i njegovih sljedbenika vidio samo kao „epizodu, sporednu granu na jezičnom stablu”, Vince je sustavno prikazao sve književnojezične postavke od kojih je Kurelac kretao i polemike koje je pokretao, priznajući nekima vrijednost za daljnja promišljanja književnog jezika.

I zaključno: „Arhaične riječi i oblici, mnoštvo metafora, retoričnost, kao i sažeti način pisanja – sve te Kurelčeve osobine čine njegov izraz dosta teškim” (Vince 1978: 483).

Na tragu ove Vinceove knjige i niza relevantnih tekstova iz povijesti hrvatskoga književnog jezika sedamdesetih i osamdesetih godina nastala su dva teksta Milana Mogušaa. Prvi je iz 1991. godine *Povijesni pregled*

hrvatskoga književnog jezika, objavljen kao dio Akademijine velike gramatike. Djelatnost riječke filološke škole autor je smjestio u drugi standardni period (koji je trajao od narodnoga preporoda do konca 19. stoljeća), a kao obilježja perioda utvrdio je prihvaćanje štokavštine kao osnovice književnoga jezika, konačno uređenje latiničke grafije za hrvatski jezik te djelatnost filoloških škola s različitim jezičnoteorijskim koncepcijama (Moguš 1991: 48–58).

Druga je knjiga *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, gdje autor utvrđuje da drugu polovicu devetnaestoga stoljeća obilježavaju *borbe filoloških škola* (Moguš 1993: 157–176). Opseg je ove knjige značajno manji od Vinceove, a vrijeme koje pokriva puno duže, pa je iz cjelokupnosti djelatnosti filoloških škola izdvojen samo kostur, odnosno, dan je naglasak na kontinuiranje jezične koncepcije iliraca u zagrebačkoj, odnosno na suprotstavljanje toj koncepciji u riječkoj i zadarskoj filološkoj školi. Logično je da je onda riječka filološka škola dobila relativno malo mjesta. Ipak, jasno je ocrtan Kurelčev književnojezični put kao arhaizacija jezičnih crta koja je u tadašnjoj omjeru snaga bila više stranputica nego put.

Marija Turk devedesetih godina 20. stoljeća (usp. radove iz 1990., 1993., 1995. i 1996.) propituje dotadašnju literaturu, a posebno zaključke koji se u većini analiza dotad pojavljuju i u prvi plan stavljaju arhaičnost Kurelčeva jezika. Arhaičnost jest jedno od obilježja koja nalazimo u Kurelčevim djelima, ali nije sve što je literatura označila arhaičnim i bilo arhaično. Nešto je prava, a nešto neprava arhaizacija u jeziku. Naime, u literaturi se često polazilo od hrvatskoga standardnog jezika i njegove štokavske osnove pa se svemu što je odstupalo, a bilo opisano npr. u crkvenoslavenskom jeziku odmah davala oznaka arhaičnoga. Tek pomakom s mladogramatičarskoga izjednačivanja jezika i književnoga jezika na suvremene jezičnoteorijske postavke razgraničavanja jezika i književnoga jezika bilo je moguće provesti relevantnu analizu Kurelčeva jezika i donijeti zaključke. A zaključci do kojih se dolazi ako nam je polazište hrvatski jezik u svojoj ukupnosti ne govore o nekim od obilježja kao arhaičnim nego kao obilježjima Kurelcu suvremenih čakavskih govora. Kurelčev boravak u Rijeci u tome je kontekstu bio značajan svojim izvorima hrvatskih jezičnih obilježja.

Osim na mišljenje o arhaiziranju jezika M. Turk se osvrće i na Kurelčev purizam, te utvrđuje: „Kurelac je težio uklanjanju jezičnih elemenata strane provenijencije. Da bi zadovoljio leksičke potrebe i popunio prazninu nastalu uklanjanjem nehrvatskih, odnosno neslavenskih riječi, Kurelac je tragao za vlastitim rješenjima. U prvome je redu rješenja pronalazio revitalizacijom i

restauracijom starih, potvrđenih riječi iz bogate hrvatske kulturne i pisane tradicije ili preuzimanjem riječi i oblika iz neštokavskih, dakle čakavskih i kajkavskih govora” (Turk 1996: 11). Tek potom se obraćao slavenskim jezicima, prevođenju i novotvorbi.

Na kraju izdvajamo jedan od autoričnih zaključaka: „Kurelac je zapravo za pluralizam, višeglasje, višejezičje” (Turk 1990: 24–25), a koji se indirektno iščitava i u *Hrvatskoj enciklopediji*, gdje piše da je “gradio knjiž. jezik na osnovi svih triju narječja, s mnogobrojnim crkvenoslavenizmima, slave-nizmima, svojim tvorenicama, gramatičkim i leksičkim oživljenicama” (<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34709>).

Prvi Riječki filološki dani bili su 1994. godine posvećeni Franu Kurelcu povodom 120. obljetnice njegove smrti. U zborniku radova *Riječki filološki dani I*, objavljenom 1996. godine, nalazimo niz radova o Franu Kurelcu, njegovim učenicima i oponentima, a kojima se revalorizira Kurelčevo djelo i šire, spoznaje o riječkoj filološkoj povijesti metodologijom suvremenih književnojezičnih istraživanja.

Za ediciju Matice hrvatske *Stoljeća hrvatske književnosti* Ivo Pranjković je pripremio knjigu *Jezikoslovne rasprave i članci s djelima najznačajnijih filologa sredine 19. stoljeća*: Frana Kurelca, Bogoslava Šuleka, Vinka Pacela i Adolfa Vebera Tkalčevića. U predstavljanju djela Frana Kurelca Pranjković zaključuje: „Zaključno se može reći da je Fran Kurelac jedan od najoriginalnijih i najneobičnijih jezičnih fantasta u hrvatskoj povijesti, da je s kultur-nopovijesnog stajališta osobito važan kao predvodnik riječke filološke škole, da je, osim kao jezikoslovac, vrlo zaslužan i kao skupljač narodnoga blaga (osobito među Hrvatima u Mađarskoj) te da je vrstan i originalan kao stilist, unatoč tome što mu je stil (kao i jezik) u većem broju djela krajnje neobičan, pa čak i bizaran” (Pranjković 1999: 17).

Petnaestak godina kasnije u tekstu o riječkoj filološkoj školi u 4. knjizi *Povijesti hrvatskoga jezika* Pranjković dodaje o Kurelcu i sljedeće: „čovjek koji je bio sklon više nego pretjeranom arhaiziranju jezika na svim razinama, purističkim zastranjivanjima, inzistiranju na pretjeranoj “etimologičnosti” u pravopisu” (*Povijest hrvatskoga jezika* 2015: 95).

Vidimo da djelo Frana Kurelca i u 21. stoljeću pobuđuje zanimanje jezikoslovaca. U svojoj knjizi *Riječki filološki portreti* Diana Stolac određuje Kurelcu središnje mjesto u portretiranju riječkih filologa, kako onih koji su pripadali riječkoj filološkoj školi, tako i onih drugih, mahom leksikografa, koji su prihvatili stavove zagrebačke škole pod utjecajem leksikografske

konceptije Bogoslava Šuleka. Time je šire predstavljen riječki krug intelektualaca u kojemu svatko duboko promišlja jezik i pokušava u aktualnim filološkim dvojicama naći onakav jezični model koji odgovara njihovim potrebama te ih autorica objedinjuje u nazivu riječki filološki krug.

Ovaj pregled završavamo istraživanjima Sanje Holjevac (2010), koja je djelo Frana Kurelca promatrala u kontekstu tiskanih izdanja u 19. stoljeću u riječkoj tiskari Karletzky. Naime, tek je taj široki okvir pokazao izuzetnu samobitnost Frana Kurelca, a uz njega i drugoga jezikoslovnoga „osobenjaka” Šime Starčevića, koji je bio često obilježen kao „nepokolebljivo tvrdoglav” (Vince 1978: 419). Za ostala izdanja na hrvatskom jeziku u cijelom jednom stoljeću djelovanja ove tiskare mogu se naći poveznice na svim jezičnim razinama, svi na vremenskoj lenti ove tiskare čine konzistentne skupine. Samo se ova dvojica ličkih jezikoslovaca izdvajaju i pokazuju svoje jasne stavove o književnome jeziku i neodustajanje od zasada na kojima su temeljili svoj jezik. Njihova djela objavljena u tiskari Karletzky „potvrđuju poštivanje autorske jezične redakcije i izostanak priređivačeve/nakladnikove intervencije s jedne strane, a s druge autorovu ustrajnost na vlastitim književnojezičnim nazorima i postavkama, pa i onda kada je jasno da oni nemaju nikakve šanse” (Holjevac 2010: 139). Odnosi se to na njihov slovopis, gramatiku i leksik.

Ovaj pregled izbora iz istraživanja Kurelčeva jezika pokazuje kako se kroz vrijeme mijenjala slika obilježja njegovog jezika i sve više uobličavala misao na temelju analitičkih pokazatelja o razlozima onovremenoga neprihvatanja konceptije riječke filološke škole. Pomaknuto je ranije uobičajeno motrište Kurelčeve filološke zamisli s prvotnoga dojma arhaičnosti na temeljenje u tradiciji višedijalekatnosti koju se iščitava kao bit hrvatskoga jezika. Time je „književnojezična koncepcija Frana Kurelca bliža trodijalektalnoj koncepciji hibridnoga književnog jezika koju su prihvaćali i pripadnici ozaljskoga književnoga kruga okupljeni oko Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, i hrvatski reformacijski pisci” (Stolac 2006: 17).

U ovome ćemo radu dopuniti dosadašnja istraživanja potvrdama iz širega korpusa.

4. Korpus i metodologija

Cjelovita bibliografija Kurelčevih radova objavljena je u *Jezikoslovnim raspravama i člancima* 1999. godine (Pranjковиć 1999: 20–23). Kako se radi

o opsežnome opusu, za analizu se izdvaja sljedećih deset tekstova Frana Kurelca:

1. *Recimo koju*, Slova Pretnerova, Karlovac 1860. (*Recimo koju* 1860)
2. *Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorena, prevedena i nasnovana*, Slovi Antuna Jakića, Zagreb 1862. (*Fluminensia* 1862)
3. *Imena domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj*, Troškom Svetozara Galca, Zagreb 1867. (*Imena domaćih životin* 1867)
4. *Placere ili: kako je tu misal izgovarao narod slovinski na jugu vsimi vėkovi*, Rad JAZU, 3, 1868, 183–206. (*Placere* 1868)
5. *O korenu teg i njegovih žilicah*, Rad JAZU, 9, 1869, 17–64. (*Teg* 1869)
6. *Silva ili koja su imena dubu, grmu i dubravi?*, Rad JAZU, 12, 1870, 31–86. (*Silva* 1870)
7. *Vlaške rěči u jeziku našem*, Rad JAZU, 12, 1872, 93–137. (*Vlaške rěči* 1872)
8. *Stariji oblici samostavni*, Rad JAZU, 20, 1872, 138–149. (*Stariji oblici samostavni* 1872)
9. *O glagolu objicere kako nam ga na našem jeziku izreći*, Rad JAZU, 23, 1873, 204–211. (*Objicere* 1873)
10. *Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarismih*, Rad JAZU, 24, 1873, 1–48. (*Mulj* 1873)

Na prvi pogled u korpusu nema značajne Kurelčeve rasprave o genitivu, ali knjiga *Fluminensia* iz 1862. godine uključuje i tu Kurelčevu raspravu (*Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonjovanja osobito 2-a padeža množine*, Školska izvjest za godinu 1851–1852., Štamparija bratje Karlekyh, Rijeka 1852), pretisnutu s dopunama. Ovo je izdanje koje je za svojega života priredio i doradio autor, pa je time metodološki opravdano prema njemu citirati (usp. Vončina 1999 : 22 i 85)

Kao što se iz popisa vidi, u korpusu su Kurelčevi autorski tekstovi, tako da ne obuhvaća sakupljeno narodno blago i slične tekstove. Korpus također ne uključuje Kurelčeva pisma, ostale rukopise i prijevode.

Jedno od obilježja Kurelčeva stila su i duge rečenice. Zbog ograničena prostora, ali i lakšega naglašavanja istaknutoga, navodi iz korpusa će biti sintagme, rečenice s ispuštenim dijelovima ili cjelovite rečenice, ovisno o potrebi za potvrđivanje koje jezične činjenice. U zagradi će na kraju navoda biti kratice, kako je navedeno u popisu ekscerpiranih radova.

5. Jezične značajke Kurelčeva jezika

Prvi tekst koji je pokazao književnojezičnu koncepciju riječke filološke škole nije napisao Kurelac nego njegov kolega na riječkoj gimnaziji Vinko Pacel, nastavnik prirodne grupe predmeta, a nakon Kurelčeva odlaska iz Rijeke na njegov poticaj i nastavnik hrvatskoga jezika. Na tekst objavljen 1855. godine u časopisu *Neven* burno je reagirao Vladislav Vežić (Vežić 1855), započinjući dugi niz polemika između Frana Kurelca i pripadnika zagrebačke filološke škole (više o polemici usp. u Vince 1978: 408–411; Stolac 2006: 31–33).

Već tada, a naročito u raspravama tijekom sljedećih godina, izdvajale su se neke jezikoslovne teme, najviše gramatičke i leksičke, što su dopunila i istraživanja u 20. i 21. stoljeću (Tafra 1995 i navedene ad 3 ovoga članka). U ovom istraživanju izdvajamo i predstavljamo nekoliko jezičnih značajki u Kurelčevim djelima, razvrstanih u četiri cjeline.

5.1. Prava i neprava arhaičnost u imenskome sustavu

Svi su filolozi komentirali Kurelčev izbor imeničkih množinskih gramatičkih morfema, ne uvijek s punim uvidom u književnojezične ostvaraje u 19. stoljeću. Naime, uključivanje starijih deklinacijskih oblika za dativ, lokativ i instrumental u kontekst već raspravljene arhaizacije jezika u Kurelca nema opravdanja. Naime, nesinkretizirani su stariji deklinacijski oblici za dativ, lokativ i instrumental konzervativno obilježje hrvatskoga književnog jezika ne samo riječke nego i zagrebačke filološke škole s kojom se riječka u raspravama uspoređuje. Stoga je logično da pripadnici zagrebačke filološke škole ovu značajku Kurelčeva jezika ne spominju, taj im je izbor isti. Ako pogledamo Kurelčevu raspravu o genitivu množine, vidimo da je sinkretizam množinskih padeža vidio u srpskom jeziku (*Fluminensia* 1862: 158). Vezano uz ove morfeme razlike između filoloških škola su male, samo u nekim pojedinostima, pa tako Kurelac ne provodi sibilizaciju u pozicijama u kojima se to u štokavštini traži (npr. *s buntovniki, s junaki*).

Tek će jezična koncepcija hrvatskih vukovaca krajem 19. stoljeća standardizirati sinkretizirane oblike za ta tri množinska padeža (DLI mn. *-ima / -ama*).

Dapače, kad bude kodificiran taj izbor, sva će se izdanja hrvatskih pisaca iz 19. stoljeća lektorirati i uskladiti s time (to je eufemistički iskaz), ili ako hoćemo biti eksplicitni – falsificirati. Poznati su primjeri nasilnoga mijenjanja naslova djela Ante Kovačića *Među žabari* u *Među žabarima*, ili

Ksavera Šandora Đalskoga *Pod starimi krovovi* u *Pod starim krovovima*. Kada su promjene zahvatile poznate naslove, može se samo zamisliti koliko je promjena među koricama knjiga, čime je svako ozbiljno stilističko istraživanje tih djela prema tim izdanjima bilo onemogućeno. Istraživačima je bilo preostalo samo traženje izvornika iz 19. stoljeća.

Vratimo se napadima na Kurelčev izbor morfema za množinu imenica. U njima se izrijekom spominjao genitiv množine. Kurelčev je izbor bio drukčiji od izbora zagrebačke filološke škole i gramatika koje u to vrijeme izlaze, tako da je silovitost rasprava bila potpuno razumljiva. Žustrost je obilježje obiju strana u polemici – Kurelac je pripadnike zagrebačke filološke škole prozvao pomalo posprdno *ahavcima*, dapače, za njega su bili *nestašna deriščad ahavska*, te im zamjera *ahikanje*,³ a Kurelcu je upravo njegov izbor morfema za genitiv množine donio etiketu autora koji piše arhaičnim jezikom.

Gramatičari zagrebačke filološke škole biraju gramatički morfem *-ah*, o čemu će do naših dana biti ozbiljnih rasprava, posebno o čitanju ili nečitanju dočelnoga *h* (Vončina 1993: 117–118; Tafra 1995)⁴. Opravdanje za ovakav način pisanja genitiva množine pobornici zagrebačke škole nalaze u omogućavanju razlikovanja genitiva jednine i genitiva množine, npr. G jd. *junaka* : G mn. *junakah*. To pak Kurelac ne vidi kao problem jer su takve homografije u jeziku česte i rješavaju se kontekstom.

Kurelac je 1852. godine za gimnazijsko izvješće pripremio tekst, a dopunio ga je za objavljivanje u *Fluminensiji* 1862. godine: *Kako da sklanjamo imena? ili greške hrvatskih pisac glede sklonjovanja osobito 2-a padeža množine* (*Fluminensia* 1862: 155–180). Više je istraživača detaljno analiziralo tekst (upućujemo na analize u Vince 1978; Turk 1990; Stolac 2006).

³ Kurelac u svojoj igri dobiva zanimljive tvorbene rezultate motivirane osnovom *ah*: imenice *ahavci* i *ahačtvo*, glagolsku imenicu *ahikanje*, pridjev *ahavski*, glagol *ahikovati* (u jezičnoj igri s *ašikovati*), a *ah* mu može biti i imenica: „Tko te pospe tolikiemi ahi?” (*Fluminensia* 1862: 176).

⁴ Vončina tako zaključuje da se u zagrebačkoj sredini starija uporaba dočelnoga *h* u nekih slavonskih autora čitala, jer kajkavci imaju stabilan glas *h*, za razliku od slavonskih autora, kojima je to bio slovopisni znak za duljenje prethodnoga samoglasnika (*-ah* koji se čitao kao da je napisano *-aa*) (Vončina 1993: 118). I Kurelac se pita: „može li pleme, koje *h* ne izgovara, biti sudac u poslu pravoga mēsta za *h*?” (*Fluminensia* 1862: 164). Zapravo, zbog nemogućnosti konzistentnoga stava prema (ne)čitanju *h*, Kurelac „nudi” tri rješenja, da bi upravo na tome gradio stav o nužnosti odbacivanja toga genitivnog nastavka (*Fluminensia* 1862: 177–178).

Analizira morfem *-ah* i komentira čitanje/nečitanje dočetnoga *h*: „akrom toga pušćamo svakomu na volju onaj *h* izgovorit il' neizgovorit” (*Fluminensia* 1862: 160), odnosno utvrđuje da je „to narodni izgovor, a ne slovnica” (*Fluminensia* 1862: 159), pa potom predstavlja i opravdava svoj izbor.

A Kurelac je za G mn. nudio „pravi genitiv” (*Fluminensia* 1862: 168), s oznakom „genitiv Hrvatski pače Slovinski” (*Fluminensia* 1862: 167), te ga dosljedno rabio u tekstovima sljedećih desetljeća. Radi se o morfemu $-\emptyset$ (*nultom morfemu*), s nerelacijskim morfemima *-ev*, odono *-ov*, ili bez njih (npr. *žen, duš, kuć, slov, otac, županij, pravil, molitav, sestar, kraljev, zalogajev, gradov, učenikov, rukopisov...*). Njegovi su ga protivnici zvali kratkim nastavkom, a koji je bio percipiran kao arhaičan i samo baština starijih tekstova. Stoga takav, prema njima, ne može pripadati suvremenome jeziku.

Ali, poznavanje suvremenoga hrvatskoga jezika, ne samo književnoga jezika, pomaže u traženju odmjerena znanstvenog odgovora. Gramatički morfem $-\emptyset$ jest jezična tradicija, ali i konzervativni gramatički morfem u Kurelcu suvremenim čakavskim i kajkavskim govorima. Nulti je morfem konzervativni slavenski gramatički morfem za genitiv množine, a Kurelac ga je u svom riječkom razdoblju imao prilike čuti kao živu kategoriju. Premda sam štokavac, izabrao ga je kao prilog čakavske sastojnice hrvatskoga književnog jezika, jezika koji je Kurelac vidio kao višedijalekatsko preplitanje, na tragu napuštene ozaljske književnojezične koncepcije.

Potvrde iz Kurelčevih radova su brojne, pokazuju da nije odstupao od ovoga gramatičkoga morfema, a kao što je očekivano, ne nalazimo potvrde za morfem *-ah*:

„Neki ga zovu majkom vsih jezikov slovinskih: er je u njemu besēd iz malo ne vsakoga njih” (*Recimo koju* 1860: 55)

„podupire se o nepodobnost jednakosti dvaju padežev” (*Fluminensia* 1862: 160)

„ovan bez rogov” (*Imena domaćih životin* 1867: 36)

„Ima roditelj /.../ Ima narodov” (*Placere* 1868: 183)

„Uzeo sam ovo mesto iz Pěšnikov Hrvatskih” (*Teg* 1869: 50)

„Nisam htio privesti puno svēdokov, er ničesa ne svēdoče tvrdo” (*Silva* 1870: 62)

„Za carev Rimskih toliko smokav” (*Vlaške reči* 1872: 107)

„Po Hrvatskih stranah naroda Slovinskoga na jugu ima samostavnih imen” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 145)

„Ima barbarismov ili tintilinov jezičnih, koji kako i metulji, kratka života, danas jesu a sutra nisu” (*Objicere* 1873: 204)

„*desiti se*. Taj glagol kao da je u taj par vlastit Srbljem, er niti ga ja od prostoga naroda po Hrvati slušam, niti mu je spomena u Mikalji niti u Dellabelli, a još manje u slovnicih kajkavačkih” (*Mulj* 1873: 4)

Kako dio korpusa čine Kurelčeva predavanja u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti i kako su ta predavanja objavljena u akademijinu nizu Rad JAZU, vidi se da je akademiku Kurelcu, odnosno pravome članu JAZU, bilo dopušteno imati otklone od norme koju je oblikovala zagrebačka filološka škola, a kojom su pisali ostali akademici, te kojom su se objavljivala akademijina izdanja u tome prvome desetljeću izdavaštva vršne hrvatske znanstvene institucije.

Premda smo za svaki tekst u korpusu ovdje izdvojili samo po jedan primjer, možemo ustvrditi da su potvrde u korpusu brojne i da ne pokazuju ustupanje tijekom godina. Zapravo, između svih jezičnih obilježja, ovo je Kurelčevo imalo potvrde u svim tekstovima, bez obzira na različite tematike i funkcije, i to veliki broj potvrda, što kod drugih jezičnih obilježja nije slučaj (mahom zbog ograničene uporabe likova).

Ostajemo u morfologiji. Za razliku od brojnosti primjera za nulti gramatički morfem genitiva množine u svim tekstovima, značajno je manje primjera koji bi pokazali kako Kurelac nasljeđuje značajke crkvenoslavenske pridjevske i imeničke deklinacije, a koje više nisu bile neutralne u uporabama koje je predlagao.

Također, za razliku od nultoga gramatičkog morfema u genitivu množine imenica, koji su znak nepravne arhaičnosti, nasljedovanje značajki crkvenoslavenske pridjevske i imeničke deklinacije prava su arhaičnost.

Stoga je logično da na tome putu nije imao sljedbenika.

U pristupu pravoj arhaičnosti u morfologiji svakako nam može pomoći izvrsna dubinska analiza jezičnoga razvoja hrvatskoga jezika Ive Lukežić (Lukežić 2015).

Slijedi još jedno obilježje iz imenskoga sustava – pokazna zamjenica *s'*.

Povratak zamjenice koja se više ne upotrebljava u jeziku nesiguran je književnojezični zadatak koji je Kurelac preda se postavio. Stara pokazna zamjenica *s'* (*saj, si, se*) danas se ne upotrebljava, a nije se upotrebljavala ni u 19. stoljeću. Za one koji u Kurelčevim potezima vide samo arhaičnost dobar je primjer iz davnih stoljeća, s Bašćanske ploče – *Azb opatъ Drъžiha pisah se o ledině* – (sa značenjem 'Ja opat Držiha pisah ovo o ledini'). Ipak, zamjenica je ostavila neke tragove, kao što nam može pokazati, nazovimo je tako, jezična forenzika na primjeru priloga vremena (*danas, jutros, zimus...* u značenju 'ovoga dana', 'ovoga jutra', 'ove zime'...), ili poznati stihovi iz božićne pjesme *U se vrime godišća* (gdje *se* znači 'ovo'). Također se rabe neki oblici u sjevernoj čakavštini. Dakle, nije baš potpuno nestala, nije potpuno nerazumljivo njezino značenje, ali je ipak dio pasivnoga fonda, a protiv oživljavanja je i činjenica da je izgovorom preblizu visokočestotnoj zamjenici *sav*, s mogućom homofoničnošću (pa se čak i u spomenutim božićnim stihovima može čuti da netko pjeva *u sve vrijeme godišća*).

Zaključimo da je tradiranje pokazne zamjenice *s'* knjiško i arhaično obilježje Kurelčeva jezika.

5.2. Prava i neprava arhaičnost u glagolskome sustavu

Kurelčevi su protivnici nakon napada na stari morfem u genitivu množine usmjerili svoje misli prema glagolskome sustavu, u kojemu su također nalazili drukčija rješenja od njihovih. Najuočljivije su vezane uz prezent, participe, kondicional i futur.

Povijest hrvatskoga jezika poznaje gramatički morfem *-u* u 1. l. jed. prezenta tematskih glagola (*ja beru*), koji su bili u većini, te *-m'* (*ja imam*) u malobrojnim atematskim glagolima. Radi razrješavanja homonimičnosti nastale između 1. l. jd. i 3. l. mn. preuzima se morfem atematskih glagola i *-m* postaje oznaka 1. l. jed., dok *-u* od pravila postaje iznimka (*mogu, hoću*). Kurelčev pokušaj vraćanja u starije stanje s morfrmom *-u* u 1. l. jd. prezenta arhaizacija je koja je, kako se radi o visokočestotnome gramatičkom sadržaju, još pojačala dojam arhaičnosti te to nije moglo biti prihvaćeno. Ipak, valja reći da u to vrijeme, a negdje i danas, susrećemo u ruralnim govorima neke glagole s tim gramatičkim morfemom (npr. *velju, molju*).

Pogledajmo potvrde:

„Ja sa svoje strane žalju” (*Recimo koju* 1860: 95)

„Ne mišlju zato da sam pjesnik” (*Fluminensia* 1862: IV–V)

„zašto ja to činju” (*Imena domaćih životin* 1867: 4)

„ako sam, reku, i malko maljahno vsega toga postigô” (*Teg* 1869: 64)

„Žalju, čto za ove reči prikkladov prikupio nisam” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 149).

Kurelac je do posljednjih radova, uključujući prijevode i korespondenciju, bio vjeran svojem u. l. jd. prezenta na -u. U njegovim su radovima zaista iznimni likovi koje bi mogao tvoriti tim morfemom, a ne tvori, kao što je glagol *bojati se*, pa nema *boju se* (koji nalazimo u pisanoj baštini) nego *Vse se bojim* (*Silva* 1870: 85). Morfostilistički je zanimljivo pojavljivanje lika *mišlim* (*Stariji oblici samostavni* 1872: 140; *Teg* 1869: 18) jer u drugim radovima ima *mišlju* (*Fluminensia* 1862: IV; *Imena domaćih životin* 1867: 42) pa se može utvrditi i alterniranje likova (osim *mišlju/mišlim* nalazimo i *reku/rečem*).

Misao o nemogućnosti zakretanja, a kamoli povrata na staro u povijesti jezika najbolje se može primijeniti na jedan Kurelčev pokušaj normiranja glagolskoga sustava. Naime, njegov pokušaj oživljavanja već petrificiranih morfoloških značajki starih participa bio je u samom začetku osuđen na propast. Participi su u suvremenom jeziku 19. stoljeća postali glagolski pridjevi radni i trpni s kategorijama roda i broja, ali bez kategorije padeža, dok su glagolski prilozi izgubili sve tri gramatičke kategorije i imali nepromjenjive, okamenjene oblike. Kurelčev prijedlog da se svim participima vrate sve tri gramatičke kategorije – rod, broj i padež – izrazita je i prava arhaizacija jezika. Izvorni govornici dobro funkcioniraju unutar gramatike zahvaljujući između ostaloga i automatizmu, odnosno tome da ne moraju kod svake uporabe riječi u rečenici promišljati njihove gramatičke odnose (a što činimo u govorenju stranim jezicima, naročito u prvim fazama učenja). Obveza da se kod svake uporabe participa uključe tri gramatičke kategorije (u tim pozicijama već izgubljene) izuzetno je zahtjevna i takva bi normativna traženja svakako doživjela otpor korisnika. Otpor filologa bio je stoga u potpunosti opravdan.

Pogledajmo primjere u nekim Kurelčevim djelima:

„da pored razlikosti izgovora govorećih” (*Recimo koju* 1860: 92)

„ničesa inoga u ruku ne imavša, čim bi narodnomu žaru odoljela” (*Fluminensia* 1862: 159)

„napomenuvše *gučanje* dodënimo se i nêkih rëcij, koje kao da su mu rod” (*Imena domaćih životin* 1867: 56–57)

„Izredivše ponajglavnije pridëvniike, našoj namëri najposlužnije” (*Placere* 1868: 198)

„Pun je trnja i koprivlja, pun je čička i handračine, pun drače i plëvora vsakog’, te istoga krša i kruga, zmijinskoga legla, tako, da nam je muka na srdcu u tom ga jadu gledajućim” (*Teg* 1869: 17).

I današnje bi spoznaje iz sociolingvistike poduprle tadašnji jak otpor oživljavanju svih gramatičkih kategorija starih participa.

Drukčije je s uključivanjem dvaju gramatičkih likova u svoj jezik, a koje Kurelac nalazi u čakavštini. Jedno su oblici pomoćnoga glagola *biti* za tvorbu kondicionala (*bim, biš, bi, bimo, bite, bi*), a drugo oblici za izricanje buduće radnje (*buđu doć*). Dok prve nalazi u govorenoj čakavštini, koju na svakom koraku čuje u Rijeci, druge nalazi u pisanoj čakavskoj tradiciji.

Kako se radi o oblicima koji nisu česti u znanstvenim tekstovima, ne nalazimo puno primjera kondicionala i futura u korpusu te ne možemo provjeriti koliko ih dugo Kurelac rabi. Ipak, ima nekoliko primjera, kao što su ovi u *Fluminensiji*: *ja bim, buđu hvalit* itd.

Korpus ima nekoliko Kurelčevih predavanja iz područja leksikologije, poblizhe nazivoslovlja i etimologije (*Placere* 1868; *Teg* 1869; *Silva* 1870; *Vlaške rëči* 1872; *Objicere* 1873), s nizom slično strukturiranih rečenica u koje se uključuju raspravljani nazivi, tako da je razumljivo da se ne očekuju kondicionali i futuri (za razliku od brojnih imperativa jer je svrha tekstova upozoriti na riječi stranoga porijekla za koje se nude hrvatske istovrijednice).

5.3. Oživljavanje gramatičke kategorije u imenskom i glagolskom sustavu – dvojina

I sljedeći Kurelčev pokušaj revitalizacije morfoloških obilježja iz pasivnoga jezičnog potencijala može se označiti kao prava arhaičnost. Naime, Kurelac u svojoj književnojezičnoj koncepciji nudi oživljavanje izgubljene gramatičke kategorije broja – dvojinu. Pokušava to provesti i za vrste riječi s deklinacijom i za riječi s konjugacijom. Kako je dvojina već stoljećima bila neživom gramatičkom kategorijom, kategorijom koju se nalazilo samo u crkvenoslavenskim tekstovima, bilo je potpuno očekivano da će protivnici ove jezične koncepcije napasti vraćanje dvojine u aktivan jezika, a imat će i potpuno pravo.

Naime, jedan od osnovnih principa jezičnoga razvoja je nepovrativost procesa, odnosno nemogućnost obraćanja razvoja. Jednom, kada se više jezičnih činjenica stopi u jednu, nije ih moguće razdvojiti tako da opet pokazuju ranija obilježja. Moguće je da se više činjenica stopi u jednu, a da se potom ta jedna razloži u više pojedinačnih, ali one nisu jednake prethodnim sastavnicama. Najbolji je pokazatelj takvih procesa povijesni razvoj hrvatske akcentuacije, koji je mogao nakon praslavenskoga troakcenatskog sustava prijeći u prahrvatski dvoakcenatski, pa u starohrvatski troakcenatski, ali su ta nova tri naglasaka različita od onih triju iz polaznoga sustava, i po fiziologiji naglasaka i po raspodjeli i po prijenosnim svojstvima. Jednostavno, nema povratka na staro kao identično.

Stoga je bilo potpuno neopravdano Kurelčevo očekivanje da će se moći revitalizirati ugasla kategorija dvojine, koja je u suvremenom jeziku ostavila neke tragove, ali nedovoljno za njezino oživljavanje.

Kako je pojava uvjeta za uporabu dvojine niske čestotnosti, i broj je potvrda u Kurelčevim djelima manji od onih za genitiv množine, kako za imenice (npr. *dva naroda svadita*) tako i za glagole (npr. *dva naroda /.../ na omrazu prejdeta*). Možemo dodati još neke: „dvaju padežu” (*Fluminensia* 1862) i „kako brat i sestra uzpored stojita” (*Imena domaćih životin* 1867: 40).

Dvojinski su likovi nestali iz većine slavenskih jezika, a u posljednje vrijeme smanjuje se uporaba i u slovenskom jeziku, kao jednome od slavenskih jezika koji je najduže čuvao dvojinske likove.

5.4. Ostala obilježja Kurelčeva jezika

Navodimo i neke pojedinačne primjere koji pokazuju posebnosti Kurelčeva jezika, od slovopisnih (npr. zadržavanje grafema *ě* nakon što su ga drugi napustili) i pravopisnih (npr. morfonološko bilježenje suglasnika na granici morfema) preko gramatičkih (npr. uporaba i deklinacija zamjenice *ča*; zamjenice *vas*; glagolska rekcija; glagol na kraju rečenice...) do leksičkih (posebice u ponuđenim alternativama barbarizmima⁵ u *Mulju govora nespretnâ i nepodobnâ*):

„dok toga ne bude, za pohvalom hlěpiti i ozirati se” (*Recimo koju* 1860: 94)

⁵ Poznata je Kurelčeva metafora o barbarizmima kao *metuljima*: „metulji, kratka života, danas jesu a sutra nisu” (*Objicere* 1873: 204), a ne manje uspješna njegova je slika „koli je mučno te travurine gledat u raju jezika Slovinskoga” (*Teg* 1869: 56).

„Ili kdě je taj, koji reći može: čto hće mi prijatelj?” (*Fluminensia* 1862: 12)

„ne samo čto ih otimahu, nego otimače pod živu glavu radi priznati nisu” (*Imena domaćih životin* 1867: 42)

„Od vse unučadi toga sladkoga korěna” (*Placere* 1868: 194)

„Pobrojiv i te reći přeči mi je sada na drugo gumance” (*Teg* 1869: 60)

„Kropne li daždjic a naša put mokne: on nas ukloni i pod svoj zeleni krovac spravi” (*Silva* 1870: 31)

„Přičaju o někom drvetu kaptolskom, koje samo o sebi daje 5000 naranač na godinu” (*Vlaške reći* 1872: 124)

„Samo sam voljan nekoliko přikladov nadodati sastavljenih, čim su oni osgor bili vse sami razstavljeni, ne tvrdec zato, da se oni gornji ne bi sastaviti ili ovi dolnji razstaviti mogli” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 143)

„Čim su naši stari čeljad bili tankouha, to im se već taj manji pogrěb u zlo prima, nu se nam i pogrublje grěšine na veliki odpust obilato oprastaju, er je današnjim perovodjam i desno i lěvo uho podplatom podšiveno” (*Objicere* 1873: 204).

Dodajmo ovome popisu jedan primjer opisa leksema iz *Mulja* – Kurelac objašnjava zašto su neki leksemi prihvatljivi, a zašto neki nisu:

„*brzozjav i brzozjaviti*. Teško je prigovarati reći, koju neuměš čim boljim zaměnit. Pak ako i jesu pomenute dvě reći našem uhu uprav nepodnosne, ali koja li se stvar, uztraje li samo koji časak, ljudskoj ćudi primilit ne može? Nu u tom ne može uzroka biti, da ušesa i usta sdravoćudnih ljudij o čem lěpšem, o čem boljem ne pomišljaju. Začto ne govorimo *žica*, kad u naroda i onako ta reč preoteta, barem s velike se česti poprimila? Govori se: *predati* ili *izručiti žici, javiti po žici*. Komu je *žica* nedovoljna, pridaj uza nju priděvnik *želězan*, kako i Francuz veli: *til de fer*; ili samostavnik *munjika*, opet po priměru Francuzkom: *le fil électrique*. Poljaci govore: *dalekopis*, vsakako sgodniji nego naš nespretni brzozjav” (*Mulj* 1873: 1).

I na kraju, da ne bi ostao dojam da je Kurelac u svakoj rečenici imao samo poneko obilježje svoje književnojezične koncepcije drukčije od drugih, jer smo tako birali potvrde, navodimo i rečenice s više takvih značajki, koje bolje od izoliranih primjera pokazuju Kurelčev izričaj:

„Čim je on naš jezik ne samo iz knjige naučio, nu si ga takodjer putovanjem po naših stranah posve privlastio: ima on, učen Rus, neko pravo, mišlju, o našem jeziku suditi” (*Recimo koju* 1860: 103)

„Čim pismena čeljad onoga časa, kada *ah* zavlдалo, jedva čto drugo čitaše oliš rečenih Narodnih Novin, ničesa inoga u ruku ne imavša, čim bi narodnomu žaru odoljela: bez ikakva čuda ota nepodoba laži-genitiva svudaj se razplodi, umove zaljeze, mozgove usjede, žazlo preuze i na toliki posluh svu pismenu vojsku prigibe i skuči, da njezinoj oblasti danas niti je protivnika niti je odmetnika” (*Fluminensia* 1862: 159)

„Vsak ovo pročitav ne mišlju da pomislio nije na istovjetnost znamenov dvaju glagolu” (*Imena domaćih životin* 1867: 44)

„jezik nam je dopanuo grdnih ran i težke bolježni, kako sam početkom ove razprave i natuknuo” (*Placere* 1868: 205)

„U nas Hrvatov, a najpače u bratje i susjedov naših Slovenac” (*Teg* 1869: 62)

„Gospodo! obrao sam o tom govorit, o čem eto razpravljah, ne kao da nam treba za takve pomisli i ponimke reči istom poiskivat, sada ih skovat, ili iz bog zna kako starih spornenikov jimat, ili iz drugih i dalekih narečaj izposudjivat. Ta vidjeli ste, da je u nas domaćega obilja, kojega mučno da je inakojem jeziku čitavoga svjeta” (*Silva* 1870: 83)

„Čto je god narodov starinskih bilo, vsim je kumin bio puno mil, čim je ugodan, podražljiv i oslastiv” (*Vlaške reči* 1872: 115)

„Na otoku Krku, za naš jezik prežnamenitom, imaju, čto su već i drugi napomenuli, imena samostavna na *i*” (*Stariji oblici samostavni* 1872: 149)

„Nu on im za volju, kojim sluh piljki obrasao i zarasao nije, one sam reči prikupio i na čitulju iznizao, koje, plemenitije i istinitije, od sramote nas tudjevine ohranit, te našu lěpu sirotu, domaću reč, u pravom nje vidu i liku pokazati mogu” (*Objicere* 1873: 204)

„er su takve reči přebilat izvor bogatstvu jezika; er i prosti narod toga veće sastavlja nego mislimo; er nam je i stari jezik, za Elinskira se poved, na tom obilovao; er napokon rukotvori i obreti bez njih lasno bit ne mogu, ako smo radi jeziku razumljivu” (*Mulj* 1873: 3).

Sve navedeno vodi nas zaključku o Kurelčevu jeziku.

6. Zaključak

Analizom književnojezične koncepcije riječke filološke škole i uvidom u Kurelčeve tekstove možemo zaključiti da se mnoge od ocjena danih tijekom posljednjega stoljeća i po mogu samo uvjetno prihvatiti. Naime, bez pomaka u poimanju hrvatskoga jezika kao širega sustava od standardnoga jezika nije moguće razumjeti sve Kurelčeve postupke. Ovaj nam teorijskojezični pomak omogućava razlikovanje prave i neprave arhaičnosti. Osim toga, nužno je bilo uključiti i osnovne spoznaje o jezičnoj evoluciji i nemogućnosti povrata jezičnoga razvoja na starije stanje, nemogućnosti vraćanja kotača jezičnoga razvoja. S takvim širim teorijskim polazištem može se utvrditi koja su jezična obilježja Kurelčeva jezika zaista arhaična, a koja su uključena u njegov model književnoga jezika na tragu višenarječne biti hrvatskoga jezika.

Time je Fran Kurelac nastojao čuvati vrijednosti koje je smatrao značajnima za hrvatski jezik kao jezik višestoljetne pismenosti, ne jezik na počecima standardizacije, kako su neki tijekom, a posebno krajem 19. stoljeća pokušavali pokazivati hrvatski jezik.

U tome je jezičnome promišljanju svoje mjesto imalo i kratko ali značajno razdoblje njegova boravka u Rijeci.

Izvori (korpus)

- Kurelac, Fran (1860) *Recimo koju*, Slova Pretnerova, Karlovac.
- Kurelac, Fran (1862) *Fluminensia ili koječega na Rěci izgovorena, prevedena i nasnovana*, Slovi Antuna Jakića, Zagreb.
- Kurelac, Fran (1867) *Imena domaćih životin u Hrvatov a ponekle i Srbalj*, Troškom Svetozara Galca, Zagreb.
- Kurelac, Fran (1868) „Placere ili: kako je tu misal izgovarao narod slovinski na jugu vsimi vėkovi”, Rad JAZU, 3, 183–206.
- Kurelac, Fran (1869) „O korenu teg i njegovih žilicah”, Rad JAZU, 9, 17–64.
- Kurelac, Fran (1870) „Silva ili koja su imena dubu, grmu i dubravi?”, Rad JAZU, 12, 31–86.
- Kurelac, Fran (1872a) „Vlaške rěči u jeziku našem”, Rad JAZU, 12, 93–137.
- Kurelac, Fran (1872b) „Stariji oblici samostavni”, Rad JAZU, 20, 138–149.
- Kurelac, Fran (1873a) „O glagolu objicere kako nam ga na našem jeziku izreći”, Rad JAZU, 23, 204–211.
- Kurelac, Fran (1873b) „Mulj govora nespretnâ i nepodobnâ nanešen na obale našega jezika ili: o barbarismih”, Rad JAZU, 24, 1–48.

Literatura

- Breyer, Mirko (1939) *Tragom života i rada Frana Kurelca hrvatskoga preporoditelja i književnika (1811-1874)*, Hrvatski moderni pisci, kolo III., knj. 6., Tisak „Tipografije” D.D. Zagreb, Zagreb.
- Budisavljević, Bude (1904) „Recimo koju o Franu Kurelcu – O 30. obljetnici smrti njegove”, Građa za povijest hrvatske književnosti, JAZU, 1–68.
- Drechsler (Vodnik), Branko (1915), *Iz Ostavštine Frana Kurelca*, JAZU, Zagreb.
- Grlović, Milan (1898-1900) *Album zaslužnih Hrvata XIX. stoljeća*, Zagreb (pretisak: *Zaslužni Hrvati XIX. stoljeća*, Rijeka 1992.).
- Ham, Sanda (1998) *Jezik zagrebačke filološke škole*, Matica htvarska, Osijek.
- Ham, Sanda (2005) „Veliko ili malo slovo u nazivima filoloških škola”, *Jezik*, 52, 2, 71–72.
- Holjevac, Sanja (2010) *Hrvatski jezik u izdanjima riječke tiskare Karletzky*, doktorska disertacija, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet.
- Lukežić, Irvin (1991) *Fijumanske priče*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka.

- Lukežić, Iva (2015) *Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija*, Hrvatska sveučilišna naklada, Filozofski fakultet u Rijeci i Katedra Čakavskoga sabora Grobnišćine, Zagreb.
- Moguš, Milan (1991) *Povijesni pregled hrvatskoga književnog jezika* u: Stjepan Babić i sur.: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU – Globus, Zagreb, str. 15–60.
- Moguš, Milan (1993) *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Globus, Zagreb.
- Povijest hrvatskoga jezika* (2015) *Povijest hrvatskoga jezika – knj. 4: 19. stoljeće*, Croatica, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (1999) Predgovor; Ljetopis Frana Kurelca; Bibliografija izdanja djela Frana Kurelca; Važnija literatura o Franu Kurelcu u: Fran Kurelac, Bogoslav Šulek, Vinko Pacel, Adolfo Veber Tkalčević, *Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb, 11–25.
- RFD 1 (1996) *Riječki filološki dani*, knj. 1 (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa), ur. Marija Turk, Rijeka.
- Stolac, Diana (2006) *Riječki filološki portreti*, Biblioteka časopisa *Fluminensia*, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka.
- Šenoa, August (1874) *Fran Kurelac* (osmrtnica), *Vienac*, VI, 26. od 27. lipnja 1874.
- Tafra, Branka (1995) „*Obilježja hrvatske gramatičke norme do kraja 19. stoljeća*”, *Filologija*, 24–25, 349–354.
- Turk, Marija (1990) „*Književnojezični nazori u Kurelčevoj knjizi ‘Fluminensia’*”, *Fluminensia*, 2/1-2, 18–25.
- Turk, Marija (1993) *Književnojezična koncepcija Riječke filološke škole*, *Croatica*, 37/38/39, 377–386.
- Turk, Marija (1995) *Fran Kurelac i hrvatski jezik*, Prva sušačka hrvatska gimnazija u Rijeci – Izvešće za školsku godinu 1994/95, 16–20.
- Turk, Marija (1996) „*Fran Kurelac i Riječka filološka škola*”, *Riječki filološki dani*, knj. 1 (Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa), ur. Marija Turk, Rijeka, 7–16.
- Veber Tkalčević, Adolfo (1874) *Viekopis Franje Kurelca*, *Rad JAZU*, 29, 160–205.
- Vežić, Vladislav (1855) *Dvie rieči o vilastiem i okrnjeniem genitivima*, *Neven*, 12, 1855.

Vince, Zlatko (1968/9) *Značenje Frana Kurelca kao jezikoslovca*, Rasprave Instituta za jezik, I, 221–369.

Vince, Zlatko (1978) *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb (²1990, ³2002).

Vončina, Josip (1993), *Preporodni jezični temelji*, Matica hrvatska, Zagreb.

Vončina, Josip (1999) *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza*, Matica hrvatska, Zagreb.

Mrežni izvor:

Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34709>
(pristupljeno: 12. studenoga 2017.)

SUMMARY

Diana Stolac

FRAN KURELAC AND FLUMINENSIA

This paper focuses on Fran Kurelac (Bruvno, 1811 – Zagreb, 1874), the founder, the leading figure and the only true follower of the Rijeka Philological School. This school of thought was one of the important meeting places for the debate on the standardization of the Croatian language in the 19th century. Kurelac collected his papers written in Rijeka and published them in Zagreb in 1862 in a book titled *Fluminensia ili koječega na Rēci Izgovorena, spēvana, prevedena i nasnovana*. The corpus on which our research was conducted was expanded to include his other works in order to find out how consistent he was in the application of the proclaimed grammatical traits of the Croatian language.

Keywords: *Fran Kurelac; Rijeka Philological School; 19th century; Fluminensia*